

Nihetest eesti imperatiivi paradigmas

0. Imperatiiv on kõneviiside seas erandlik oma isikuvormide mittehomogeensuse poolest (vt nt Hrakovskij 1992, Bybee jt 1994: 210). Imperatiivsus võib vormistuda eri isikutes erisuguste vormivahenditega, ka sama isiku puhul võib paralleelselt kasutusel olla erinevaid vahendeid. Osa isikuvorme võib paradigmast üldse puududa, st imperatiivi paradigma võib olla defektne. Alati olemas ning morfoloogiliselt ja semantiliselt kõige vähem varieeruvad on 2. isiku vormid, mistõttu neid on nimetatud imperatiivi paradigma tsentraalseteks liikmeteks. Perifeersed imperatiivivormid on 1. ja 3. isiku vormid. Viimased varieeruvad mitte ainult eri keeltes, vaid sageli ka ühe keele sees, väljendavad mitmesuguseid lisatähendusi, alluvad kergemini muutustele ning võivad paradigmast ka üldse puududa. Need üldised seaduspärasused kehtivad imperatiivi kohta ka eesti keeles.

2. isiku imperatiivivorm, nt *Kutsu arst!* ja *Kutsuge arst!*, on nii enesestmõistetav ja lihtne käsu väljendusviis võrreldes muude vormidega sellepärast, et selle taga on loomulik käsusituatsioon: see, kes räägib, käsib sellel, kellega ta räägib, teha midagi. Teisisõnu, kõneleja on käsu allikas, kuulaja on käsu adressaat ja ühtlasi käsus sisalduva situatsiooni tegevussubjekt (näiteis see, kes kutsub arsti).

Muude isikute korral struktuuridevahelised vastavused nii üksühesed ei ole. Mitmuse 1. isiku vormi korral, nt *Hoidkem tervist!*, on teistsugune kõneleja kommunikatiivmodaalne ning semantiline roll. Olles küll siingi käsu allikas, on kõneleja ühtaegu ka üks käsu adressaate ja tegevussubjekte. Kolmanda isiku vormi korral, nt *Peeter kutsugu arst*, on teistsugune kuulaja kommunikatiivmodaalne ning semantiline roll. Kuulaja pole käsu adressaat ega tegevussubjekt, vaid üksnes käsu vahendaja. Käsu adressaadiks ja tegevussubjektiks on hoopis keegi kolmas, kõnesituatsiooniväline isik, käesolevas näites Peeter.

Eesti imperatiivi morfoloogiline paradigma, nagu see on esitatud eesti keele grammatikais läbi sajandite, on järgmine:

	Ainsus	Mitmus
1. isik	–	<i>istu-ge-m</i>
2. isik	<i>istu</i>	<i>istu-ge</i>
3. isik	<i>istu-gu</i>	<i>istu-gu</i>

Esitatud paradigma ei esita päris täpselt prototüüpse käsu väljendamise vahendeid eesti keeles. Peamised nihked on järgmised: esiteks, mitmuse 1. isiku korral väljendatakse käsku hoopis sagedamini indikatiivi 1PL abil, nt *Istume! Kutsume arsti!*, teiseks, imperatiivi 3SG/PL vormiga paralleelselt on kasutusel *las*-partikli abil moodustatud vorm, nt *Las ta/nad istub/istuvad/istuda!*, ja kolmandaks, *gu-/ku*-tunnuselisel vormil, nagu ka *las*-vormil on muidki kasutusi peale imperatiivi 3. isiku vormi tähistamise. On teisigi võimalusi väljendada imperatiivust, kuid kõik need on ühel või teisel viisil pragmaatiliselt markeeritud (neist nt Metslang 2004). Käesolevas kirjutises vaatleme lähemalt mitmuse 1. isiku imperatiivi väljendusviise ning *gu-/ku*-tunnuselise vormi eri kasutusi, *las*-vormil peatume vaid põgusalt (vt selle kohta Metslang 2000).

1. Mitmuse 1. isiku imperatiivi väljendusviise. Tänapäeva eesti keeles kasutatakse *gem-/kem*-tunnuselist imperatiivi 1PL vormi eelkõige juhul, kui tahetakse rõhutada kõneleja kesket rolli verbiga väljendatud tegevuses. Kõneleja kutsub kuulajat üles kõneleja tegevuses kaasa lööma. Pragmaatiline eesmärk võib seejuures olla enda rolli vähendamine kuulaja kaasatõmbamise kaudu (1), või kuulajale suunatud käsu leevendamine endale põhivastutuse võtmise teel, nt (2) ja (3). *gem-/kem*-imperatiiv on tüüpiline lektoriimperatiiv, eriti pidulik-üleva retoorika puhul. See on formaalse registri nähtus ega esine spontaanses kõnes.

- (1) Kuid **rõhutagem** veel kord – ajalooteadmisel on kaugelt rohkem tarbijaid kui teadlased ise, publikuks on tegelikult terve ühiskond (aja¹)
- (2) **Õppigem** kõigepealt selgeks oma keel ja omad laulud, siis suudame ka muu maailma kultuuriväärtusi paremini mõista (aja)
- (3) **Osakem** seda hinnata! (ilu)

Pragmaatiliselt markeerimata käsu väljendajaks on, nagu öeldud, kujunenud indikatiivi 1PL vorm (4).

- (4) Kutsume arsti!

Oma esmatähenduses vormistab see väidet, kus kõneleja on teate allikas, kuulaja teate adressaat ning kõneleja koos kuulajaga (inklusiiivse 'meie'-vormi korral) või kellegi kolmandaga (eksklusiiivne 'meie'-vorm) on tegevussubjektiks. Nihe imperatiivi funktsiooni toob kaasa modaaltähenduse muutumise teatest käsuks

¹ Näited viidetega *aja* ja *ilu* pärinevad Tartu Ülikooli kirjakeele korpuse 1990. aastate allkorpustest – vastavalt ajakirjandus- ja ilukirjandustekstidest.

ning kõneleja lülitamise käsu adressaatide hulka.

Tegelikus kasutuses, kus kõneleja ja kuulaja oma ühist tegutsemist arutavad, on üsna tavalised üleminekujuhtumid (5), mida võib mõista nii üksnes kaalutlemisena-arutlemisena, s.o väitena, kui tegutsemisele kutsuvana, seega käsuna.

- (5) Mida teha, kui palavik ei alane? – **Kutsume** arsti

Samasugune asendus on toimunud ka teistes läänemeresoome keeltes, v.a soome keel, kus imperatiivi IPL asemel kasutatakse sageli impersonaali vormi, nt *Istutaan!*. Samas ka soome keeles toimib üks ja sama vorm ühtaegu imperatiivi ja indikatiivi 'meie'-vormina: *Me istutaan tässä*.

Indikatiivi IPL on imperatiivi IPL täielikult välja tõrjunud vadja, isuri ja liivi keeles, teistes läänemeresoome keeltes on kasutusel mõlemad vormid (Kont 1963: 145-153). Tänapäeva eesti kirjakeeles ei eelda imperatiivi tähenduses kasutatud indikatiivi IPL kõneleja liidrirolli, vaid kõneleja ja kuulaja on pigem võrdväärsed partnerid verbiga väljendatud tegevuses. Indikatiivivormiline imperatiiv erineb *gem-/kem*-vormilisest imperatiivist veel sellegi poolest, et seda ei saa erinevalt viimasest kasutada teadmisi- ja tundmisverbide puhul. Vrd imperatiive (6a), (6b) ja imperatiivsena võimatuid näiteid (7a), (7b).

- (6a) **Tõdegem** aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus (aja)
 (6b) ***Tõdeme** aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus
 (7a) **Osakem** Riviera-meeste pingutusi hinnata (aja)
 (7b) ***Oskame** Riviera-meeste pingutusi hinnata

me-tunnuselise vormi imperatiiviks grammatikaliseerumise üheks indikaatoriks võib pidada seda laiendava täisobjekti käändevormi. Imperatiivi korral on ainsuslik täisobjekt nominatiivis (8), indikatiivi korral genitiivis (9). Kirjakeeles on imperatiivne indikatiivivorm siiski säilitanud indikatiivile omase rektisiooni (10), mis näitab et grammatikaliseerumisprotsess ei ole veel jõudnud oma lõppfaasi.

- (8) Viigem **poiss** (NOM) koju!
 (9) Me **viime** poisi koju
 (10) Viime **poisi** (GEN) koju!

Murretest võib aga leida näiteid, kus indikatiivikujuline imperatiivi IPL on muutunud ka objektikasutuse poolest imperatiivi paradigma osaks, nt (11).

- (11) Panem **uks** (NOM) kinni (Hää; Juhkam & Sepp 2000: 55)

Nihke levikuala suhtes puudub selgus. Villem Grünthal (1941: 27, 42) pidas kõnealust nähtust lõunaeesiliseks. Karl Kondi (1963: 145-146) väitel leidub seda teisteski murretes üle kogu Eesti, nt (12), samuti 19. sajandi murdemõjulises kirjakeeles, nt (13).

(12) Võtame **lehm** ka kaasa (Mih)

(13) Noh, pojuke, viime nüüd **kuusk** koju! (J. Kunder, Muru Miku meele algus. 1889)

Evi Juhkam ja Aldi Sepp (2000: 55) vähendavad levikuala taas, paistab et piirates selle lääne- ja Mulgi murdega. Muide, Andrus Saareste (1937: 43) ei pidanud erinevalt Johannes Aavikust (1936: 121) nominatiivset objekti imperatiivse indikatiivi korral võimatuks kirjakeeleski, soovitades objektireegleid painutada nii, et lubatud oleksid ka laused nagu (14).

(14) Võtame **see mees** kaasa!

Pole vist põhjust kahelda, et eesti keeles toimunud funktsiooninihke taga on needsamad tegurid, mis on võimaldanud kasutada indikatiivi IPL oleviku- või tulevikuvormi (millena eesti keeles toimib preesens, nagu ka soome keeles) imperatiivi IPL vormina väga paljudes teisteski keeltes (Hrakovskij 1992, Bybee jt 1994: 240), sealhulgas eesti keele kontaktkeeltes saksa ja vene keeles, nt *Setzen wir uns!*, *Posidim!*.² (Viimaste mõju võib olla olnud muutust võimendavaks asjaoluks.) Need tegurid on järgmised: 1) indikatiivi inklusiivse IPL olevikuvormi primaarse kasutuse (vestluskaaslaslele enda ja tema praeguse või tulevase tegevuse kirjeldamise) sage ebainformatiivsus; 2) ühise tegevuse kavandamise ja ühisele tegutsemisele kutsumise funktsionaalne lähedus; 3) imperatiivi IPL vormi tähenduse ebatüüpilisus (käsu andja ja käsu adressaadi kokkukuulumine pole käsule tema põhitähenduses omane); 4) püüd rõhutada kõneleja kokkukuuluvust ja solidaarsust kuulajaga taotletavas sündmuses: indikatiiv mõtestab kõneleja ja kuulaja võrdväärsete tegijatena.

2. gu-/ku-tunnuseline vorm. Palju probleeme on tekitanud *gu-/ku-*tunnuseline imperatiivi 3SG/PL vorm. Põhjuseks on see, et *gu-/ku-*vorm võib seostuda ka 1. ja 2. isiku pronoomenitega, mis on andnud võimaluse rääkida omaette, tavalisest imperatiivist erinevast kõneviisist:

² Saksa keele osas on ka väidetud, et tegemist pole mitte indikatiivi, vaid konjunktiivi sekundaarkasutusega, põhjuseks kahe verbi, *sein* ja *wissen* vormide erinevus indikatiivis ja konjunktiivis. (Hentschel ja Weydt 1994: 115.)

	Ainsus	Mitmus
1. isik	<i>ma istu-gu</i>	<i>me istu-gu</i>
2. isik	<i>sa istu-gu</i>	<i>te istu-gu</i>
3. isik	<i>ta istu-gu</i>	<i>nad istu-gu</i>

Et *gu-/ku-*vormide käsitlemise kulgu on juba kirjeldatud (Erelt 2002), siis ei hakka me sellel pikalt peatuma. Nimetatagu veel kord vaid olulisemad etapid. Kõigepealt, tegemist ei ole mingi uuema aja nähtusega, vaid seesuguseid 1. ja 2. isiku vorme võib leida juba rahvalaulude keelest ning 17. sajandi Hornungi grammatikast.

(15) **Saagu** sa soossa surema, / Kännu otsa känguma (rahvalaulust)

(16) **Sago** minna, **piddago** minna / sinna temma / (Hornung 1693: 76)

Seega imperatiivi 3. pöörde vormi hilisema üldistumisega teistesse pööretesse, nagu vahel on väidetud, tegemist ei ole. Esimestes eestikeelsetes eesti keele grammatikates (Veske 1879: 71, 74; Hermann 1884: 99) nimetatakse seda paradigmata **optatiiviks** ehk soovivaks kõneviisiks, ilmselt nii vormi tähendust kui ka päritolu (*-gu/-ku* lähtub optatiivitunnusest **-ko(-kö)*, vt nt Leskinen 1970, Laanest 1975: 154) arvestades. Seejärel kadus see paradigma pikemaks ajaks grammatikute vaateväljast. Uuesti jõudis niisuguse paradigma olemasolu ja omapära grammatikute teadvusesse alles 1960. aastatel Fanny de Siversi (1969: 60-61), Mati Hindi (1969: 335) ja Huno Rätsepa (1971) töödes, kes ei näinud aga selles paradigmas mitte enam soovi, vaid teate vahendatuse väljendamist. Erinevalt teistest ei käsitlenud Rätsep paradigmat kõneviisi paradigmana. Ta tõi eesti grammatikakirjeldusse uue kategooria – teatelaadi kategooria, mis annab edasi kõneleja ja teate allika suhet ning millel on kaks liiget: **otsene teatelaad** ehk **direktaal** ja **vahendav teatelaad** ehk **indirektaal**. Tavaline imperatiiv ehk otsene imperatiiv esindab tema järgi otsest teatelaadi, *gu/-ku*-paradigma aga kaudset teatelaadi. Esimesel juhul on kõneleja ühtlasi teate allikas, nt (17), teisel juhul (18a), (18b) on aga teate allikaks keegi muu (kolmas isik või kuulaja), kõneleja ainult vahendab teadet. Faktiliselt tõi Rätsep eesti grammatikakirjeldusse juba 1970. aastate algul evidentsiaalsuse mõiste seda terminit ennast küll kasutamata.

(17) **Kirjutage** vanaemale kiri!

(18a) Ema ütles, et lapsed **kirjutagu** vanaemale kiri

(18b) Ema ütles, et mina **kirjutagu** vanaemale kiri

Seejärel leidis Tiit-Rein Viitso, et *gu-/ku-*tunnuseline paradigma on siiski

omaette kõneviis ning nimetas selle **möönvaks kõneviisiks** ehk **jussiiviks** (Viitso 1976). 1990. aastate esimesel poolel ilmunud eesti keele akadeemilisse grammatikasse (EKG) võeti üle nii Viitso pakutud kõneviiside süsteem kui ka kõneviiside nimetused. Samas ei peetud selle kõneviisi põhitähenduseks siiski mitte mööndust, vaid käsu vahendatust. Paraku mõistsid EKG autorid vahendatust mõnevõrra laiemalt kui Rätsep, kes pidas silmas ainult seda, et teate (väite või käsu) allikaks ei ole kõneleja, vaid kõnesituatsiooni väline isik. EKG autorid paigutasid vahendatud teate alla needki juhtumid, kus teate (käsu) adressaat pole identne kuulajaga, vaid on keegi muu. Kokkuvõttes koondati jussiivi alla kõik imperatiivstruktuurid, kus lülisid enam kui kaks ja mingil osalisel vahendaja roll. See tõi endaga kaasa vajaduse muuta (otsese) imperatiivi paradigmat. Kuna imperatiivi 3. pöörde on teate vahendatuse nii laia mõistmise puhul alati vahendatud, siis jäeti see imperatiivi paradigmast välja. EKG-s on imperatiivil singularis ainult 2. pöörde vorm, pluuralis aga 1. ja 2. pöörde vorm:

	Ainsus	Mitmus
1. isik	–	<i>kirjutagem</i>
2. isik	<i>kirjuta</i>	<i>kirjutage</i>
3. isik	–	–

Seni viimaseks sammuks selles pikas tunnuselise paradigma käsitluste ahelas on aga Mati Ereli (2002) tagasipöördumine optatiivi juurde. Mõned lisakommentaariid selle sammu juurde.

Kuigi on levinud arvamus, et tunnuseline paradigma on kujunenud imperatiivi 3. isiku vormi üldistumise teel teistesse isikutesse, on tõenäolisem siiski vastupidine areng. Pigem on just soovi või vajaduse tähendus nagu näidetes (19), (20), (15), (16) paradigma lähtetähendus, millest hiljem on kujunenud ühelt poolt imperatiivne tähendus, teiselt poolt evidentsiaalne ja kontsessiivne tähendus.

(19) **Tulgu** juba kevad!

(20) Poliitikud **mõelgu** rohkem rahva peale!

Optatiivitähenduse korral teatab kõneleja kuulajale, et peab sündmust (kevade tulekut, poliitikute mõtlemist rahvale) soovitavaks, vajalikuks jne. Samas ei allu see sündmus kõneleja mõjule, tähenduses puudub direktiivsus – see on ainult informeeriv ega ole suunatud täitmisele. Sündmuse teostumine võib olla nii tegelikkuses võimalik kui täitumatu.

2.1. Optatiiv 3. pöörde imperatiivi allikana. Arvamust, et optatiivitähendus on vormi muude tähenduste allikaks, toetavad nii eesti keele

enda kui ka teiste keelte andmed. Nagu eespool nimetatud, esineb optatiivi tunnuse ja optatiivse tähendusega täisparadigma juba rahvalaulude keeles. Ning teistest keeltest võib leida väga palju näiteid selle kohta, et optatiivi kasutatakse imperatiivi funktsioonis või optatiivist ongi kujunenud imperatiivi vorm (vt nt Hrakovskij 1992, Kuznecova 1994).³ Imperatiivi 3. isik on selleks siirdekohaks kõige sobivam, sel juhul on käsk suunatud kõnesituatsiooni välisele isikule, keda vahetult mõjutada ei saa. Funktsioonimuutus seisneb direktiivsuse tekkes, kuulaja muutub lihtsalt ärakuulajast käsu vahendajaks. Enamik 3. isiku kasutusi, nt (21), on interpreteeritavad üleminekujuhumitena, kus soov või siis vajadus, et midagi peaks kellegi kolmandaga seoses toimuma, on esiplaanil. Samas on ka näiteid, kus vorm väljendab hoopis kõnesituatsiooni osalistele (kuulajatele) endile suunatud käsku, nt (22).

(21) Kes rahul ei ole, **küsi**gu kaebuste raamatut

(22) Ants ja Jüri **jää**gu siia, teised võivad ära minna!

Puhast optatiivset tähendust esineb üsna harva, ehk puhtaimal kujul sajatustes (ja seejuures mitteagentiivsete sündmustega seoses), nagu (23).

(23) **Vaju**gu ta maa alla!

2.2. Optatiiv evidentsiaalse imperatiivi allikana. Kõnelejast lähtuv soov võib asenduda ka kõnesituatsiooni väliselt isikult lähtuva käsuga (24)–(26), st optatiivne tähendus evidentsiaalimperatiivse tähendusega. Käsu allikaks võib olla kolmas isik või kuulaja (*arst*, *te*) ja allikas võib jääda ka väljendamata (26). Adressaadiks aga võib olla mis tahes isik (*Ott*, *me*, *mina*).

(24) Arst ütles, et Ott **oodaku** ukse taga

(25) Te ütlesite, et me **oodaku** ukse taga

(26) Mina **istugu** toas, kui teised palli mängivad

Üleminekut optatiivsusele evidentsiaalsusele soodustab vajaduse tähendus – ebamäärane vajadus nagu näites (27) kehastub situatsiooniväliselt allikalt tulevaks sunniks (28).

(27) Poliitikud **mõelgu** rohkem rahva peale!

(28) Valijad nõudsid, et poliitikud **mõelgu** rohkem rahva peale!

Teine soodustav tegur on see, et tegijaks võib nii optatiivse kui evidentsiaalse

³ Ega ka kasutähenduse lahjenemine soovitähenduseks pole võimatu, vrd eesti *Pea vastu, kallid! Ela hästi!*. Reklaamidega levivad keeltes vördkäsud nagu *Võida reis Kanaari saartele!* – needki on pigem soovid. Näiteid transpositsiooni imperatiiv → optatiiv kohta selkupi keeles toob N. Kuznecova (1994: 204). Samas on vastupidine protsess vaieldamatult tavalisem.

tõlgenduse korral olla mis tahes isik.

Viide situatsioonivälisele käsuallikale ilmneb selgemini 1. isiku – näide (26) – ja 2. isiku puhul, kuid pole võimatu ka 3. isiku korral. Eksplitsiitselt tuleb see esile referaadis (24) ja (25).

*ku-/gu-*vormi evidentsiaalse kasutuse korral ilmneb piirang: see kasutus pole võimalik, kui vahendaja ja käsu allikas kokku langevad. Kõneleja ei saa *ku-/gu-*vormi abil evidentsiaalsena vormistada iseenda antud käsku (29a).

(29a) ***Ma** ütlesin, et **sa oodaku** ukse taga

Kui kontrollida läbi kõigi isikute, mis vormi abil saab kõneleja iseennast refereerida, selgub, et nendeks on tavalise otsese imperatiivi või siis konditsionaali vormid:

(29b) Ma ütlesin, et **sa oota** / **ootaksid** ukse taga

(29c) Ma ütlesin, et **ta oodaku** / **ootaks** ukse taga

(29d) ? Ma ütlesin, et **me ootaksime** ukse taga

(29e) Ma ütlesin, et **te oodake** / **ootaksite** ukse taga

(29f) Ma ütlesin, et **nad oodaku** / **ootaksid** ukse taga

*ku-/gu-*tunnuselised vormid kolmandas isikus (29c), (29f) osutuvad selle vormirea kontekstis otsese imperatiivi vormideks.

Sama piirang kehtib ka indikatiivi ja kvotatiivi puhul: iseennast refereerida saab indikatiivi (30), kuid mitte kvotatiivi abil (31).

(30) Ma ütlesin, et **sa ootad** ukse taga

(31) *Ma ütlesin, et **sa ootavat** ukse taga

Vahendatus seisneb allika ja vahendaja eristumises, sellest omakorda tuleneb nende informeerituse erinevus, ja kogu see vahetegemine kaotab nähtavasti mõtte, kui need kaks rolli ühele osalisele satuvad.⁴

2.3. Optatiiv kontsessiivi allikana. Kolmas optatiivist lähtuv tähendusnihe on *gu-/ku-*vormi kontsessiivne, s.o nõustuva väite tõlgendus, nagu lauseis (32)–(34).

(32) **Vaielgu** nad pealegi, küll nad ükskord ära tüdivad

(33) **Sadagu** homme kasvõi lund, siiski läheme matkama

(34) **Olgu** ma pealegi noor ja rumal, aga küll ma kasvan

Tee optatiivist kontsessiivi on üsna hõlbus, tegevusstruktuur on peaaegu sama: kõneleja teatab kuulajale oma suhtumisest sündmusse, kus tegijaks mis tahes

⁴ Kirjeldatud piirangut märkas Pille Penjam, kelle ideedele ja näidetele sinne käsitlus toetub.

isik peale kuulaja enda. (Kuulaja korral kasutatakse imperatiivi: *ole sa pealegi noor ja rumal...*) Nagu optatiivigi korral, ei allu sündmus kõneleja mõjule. Muud modaalsed karakteristikud aga erinevad: sündmus toimub paratamatult ja kõneleja suhtumine on negatiivne või neutraalne. Kontsessiivsus on leppimine või nõustumine sellega, mida muuta ei saa. Lauses aitavad seda väljendada partiklid *pealegi, kasvõi*. Kontsessiivi allikaks keeltes on sageli permissiivsust ja suutlikkust väljendavad vahendid (Bybee jt 1994: 227), nii ka eesti keeles ühelt poolt *las*-konstruktsioon ja *gu-/ku*-vorm, teiselt poolt aga toimivad kontsessiivsetena ka modaalkonstruktsioonid (35), vrd (32).

- (35) Nad **võivad** ju **vaielda**, küll nad ükskord ära tüdivad

3. *las*-tarind

Eelöeldust ilmneb niisiis, et optatiiv annab vähemalt kolm edasiarendust: 1) imperatiivi 3. pööre, 2) evidentsiaalne imperatiiv, 3) kontsessiiv. Täpselt samad arengud suunduvad välja ka permissiivsest (36) *las*-konstruktsioonist (lähemalt vt Metslang 2000): lisaks 3. pöörde imperatiivi tähendusele (37) on tarindil ka evidentsiaalset (38)–(39) ja kontsessiivset (40)–(42) kasutust. Tõenäoliselt toetavad üksteist nii sama vormi tähendusnähked kui paralleelid *gu-/ku*-vormiga.

- (36) **Las** ma **magan** veel natuke
 (37) **Las** Peeter **kutsu** arsti
 (38) Arst ütles, et **las** Ott **oota** ukse taga
 (39) Te ütlesite, et **las** me **ootame** ukse taga
 (40) **Las** nad **vaidlevad** pealegi, küll nad ükskord ära tüdivad
 (41) **Las** **tuleb** suvi, küll ma siis sõidan sulle külla
 (42) **Las** ma **teen** selle eksami ära, siis teeme peo

Nagu *ku-/gu*-vormi puhul, on ka *las*-vormi evidentsiaalse kasutuse puhul piiranguid vahendaja (= kõneleja) ja teate allika kokkulangemise korral. *las*-vormi kasutus on küll võimalik, kuid 1. ja 2. isiku vormid mõtestuvad mitte evidentsiaalsete, vaid permissiivsetena (43), (44), (45). Kolmanda isiku korral (46) on aga käsu vahendatuse tõlgendus võimalik.

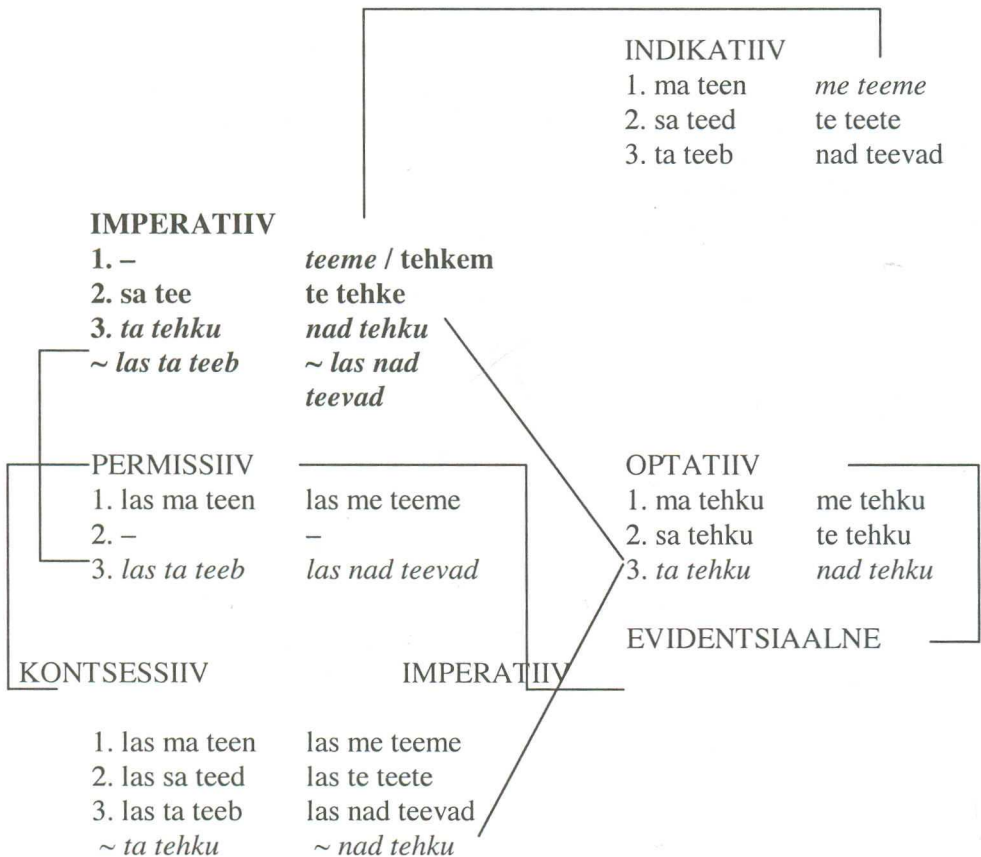
- (43) Ma ütlesin, et **las** mina **istun** siin
 (44) Ma ütlesin, et **las** sina **istud** siin
 (45) Ma ütlesin, et **las** meie **istume** siin
 (46) Ma ütlesin, et **las** tema **istub** siin

Kokkuvõtteks. Kesksed, stabiilsed vormid eesti imperatiivi paradigmas on ainsuse ja mitmuse 2. pöörde vormid. Muudele vormidele on omane kasutuse ja vormistiku varieerumine, mida tingivad kindlasuunalised funktsiooninihked. Nihete taga võib näha pragmaatilisi ja semantilisi tegureid, oluline roll on nihetel situatsioonistruktuuris ning kommunikatiivmodaalses tähenduses.

Mitmuse 1. pöörde asemel toimib enamasti indikatiivvorm. Siiski on kummalgi vormil oma kasutusala ja -nüansid. *gu-/ku-*tunnuseline algne optatiivvorm ja permissiivkonstruktsioon partikliga *las* annavad sarnaseid arenguid: 1) kolmanda pöörde imperatiivvormiks, 2) evidentsiaalseks imperatiiviks ja 3) kontsessiiviks. Vaadeldud nihete grammatikaliseerumine on veel mõneti pooleli: imperatiivina toimiv indikatiiv pole omandanud imperatiivi objektirektsiooni; isikuvormide kasutuses esineb situatsiooni rollistruktuurist ja verbi *laskma* leksikaaltähendusest tulenevaid piiranguid.

Artiklis toodud seosed esitab joonis 1.

Joonis 1. Imperatiiviga seostuvaid vormi- ja funktsiooninihkeid

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936: *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*. Tartu.
- Ahrens, Eduard 1853: *Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes*. Reval.
- Bybee, Joan – Revere Perkins – William Pagliuca 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- de Sivers, Fanny 1969: *Analyse grammaticale de l'estonien parlé*. Clermont-Ferrand.
- EKG = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, *Eesti keele grammatika I, II*. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1995, 1993.
- Erelt, Mati 2001: Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Mati Erelt (ed.), *Estonian: Typological Studies V*. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 19: 7–25. Tartu.
- 2002: Does Estonian have the Jussive? – *Linguistica Uralica* 2: 110–117.
- Grünthal, Willem 1941: *Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä*. Lauseopillinen tutkimuskoe. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 218. Helsinki.
- Hentschel, Elke, Harald Weydt 1994: *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Hermann, Karl August 1884: *Eesti keele grammatik*. Tartu.
- Hint, Mati 1969: Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetseid probleemid. – *Keel ja Kirjandus* 6: 327–341.
- Hornung, Johann 1693: *Grammatica Esthonica*. Riga.
- Hrakovskij, V.S. 1992: *Tipologija imperativnyh konstrukcij*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Juhkam, Evi – Aldi Sepp 2000: *Läänemurde tekstid*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kont, Karl 1963: *Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX. Tallinn.
- Kuznecova, N. G. 1994: K sistematizacij javlenij transpozicii v morfoložičeskoj paradigme. – *Linguistica Uralica* 3, 203–216.
- Laanest, Arvo 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Leskinen, Heikki 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*. Suomi 115 : 2. Helsinki.
- Metslang, Helle 2000: Reflections on the development of a particle in Estonian. – Mati Erelt (ed.), *Estonian: Typological Studies IV*. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14: 59–86. Tartu.

- 2004: *Imperatiivi kasutamisest eesti ja soome keeles*. Ettekanne soome-eesti kontrastiivseminaril Männikul 8.–9.05.04.
- Muižniece, Liena – Helle Metslang – Karl Pajusalu 1999: Past participle finitization in Estonian and Latvian. – Mati Ereht (ed.), *Estonian: Typological Studies III*. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11: 128–157. Tartu.
- Rätsep, Huno 1971: Kas kaudne kõneviis on kõneviis? – *Keel ja struktuur* 5: 45–69. Tartu.
- Saareste, Andrus 1937: *Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest*. Johannes Aaviku "Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika" ilimumise puhul. Tartu.
- Veske, Mihkel 1879: *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis*. Tartu.
- Viitso, Tiit-Rein 1976: Eesti muutkondade süsteemist. – *Keel ja Kirjandus* 3: 148–162.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875: *Grammatik der Ehstnischen Sprache*. St.-Petersbourg.

Shifts in the Estonian imperative paradigm

The 2nd person singular and plural forms are central and stable in the paradigm of the Estonian imperative. The other forms are characterized by variation in use and forms, which points to certain function shifts. The shifts are caused by pragmatic and semantic factors; they have an important role in the situation structure and communicative function.

The indicative form is mostly used instead of the 1st person plural imperative. Both forms, however, have their own usage area and nuances. The *ku-/gu-*marked the original optative form, and the permissive construction with the particle *las* shows similar developments into: 1) the third person imperative form, 2) evidential imperative, and 3) concessive. The grammaticalization of the shifts under discussion is still underway: the indicative form acting as the imperative form has not acquired the object government as yet; the use of personal forms reveals some restrictions arising from the role structure of the situation and the lexical meaning of the verb *laskma*.